

PROF. DR. NADİR DEVLET
(15 Temmuz 1944-30 Nisan 2021)

İSMAİL TÜRKÖĞLU*

Nadir Devlet 15 Temmuz 1944’de günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Liaoning eyaletinin başkenti olan ve Şen Yang olarak adlandırılan Mukden şehrinde doğdu. Anne ve baba tarafından Tatar asıllı bir aileye mensuptur. Babası İbrahim Bey, büyük dedesi sanayici ve tüccar Muhammedcan Efendi’dir. Devletkildi ailesi günümüzde Kazakistan sınırları içinde bulunan Petropavlosk’ta yemek yağı ve sabun fabrikalarının yanı sıra değirmen ve gaz yağı depoları da işletiyordu. Devletkildi ailesinin bu şehirde 1868’de inşa ettirdikleri cami hâlen ibadete açıktır. Aile, 1917 ihtilaline kadar Çarlık Rusyasında Tatar prensleri olarak kabul edilen ve Altın Orda hanlarının soyundan gelen 38 büyük aileden biri idi. İhtilalden sonra aile fertleri mal ve mülklerini, unvanlarını ve sosyal statülerini kaybederek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin çeşitli yerlerine dağıldılar. Devletkildi ailesinin tarihi, Rukiye Hanım ve İbrahim Bey’in Stalin döneminde başına gelen facia; Rusya Federasyonu Devlet Televizyonunun kültür kanalında altı bölümlük bir belgesel olarak yayınlanmıştır. Annesi Rukiye Hanım, tüccar Sabircan Muhammediş’in (1873-1947) kızıdır.

Nadir Devlet’in anne ve babası 1935’den itibaren Mukden’de *Milli Bayrak* adlı bir gazete çıkarıyorlardı. Sovyet karşıtı bu gazetenin başyazarı İbrahim Bey olmasına rağmen bütün yük Rukiye Hanım’ın üzerindedir. Gazete elle yazılıp baskı makinelerinde çoğaltılıyordu. II. Dünya Savaşı sırasında Mukden SSCB tarafından işgal edilince Nadir Devlet’in anne ve babası tutuklanarak Çita’ya götürüldü. Yapılan mahkemeler neticesinde her ikisi de onar yıl çalışma kampı cezası ve beşer yıl da sürgünle cezalandırıldılar. Kızı Rukiye ve damadı İbrahim tutuklanarak Çita’ya götürülen Sabircan Efendi bir buçuk yaşındaki torunuyla Mukden’de yalnız kaldı. Bir kaza sonucu sağ gözüne saplanan paslı çividen dolayı tetanosa yakalandı ve kısa sürede vefat etti. Bundan sonraki altı ay küçük Nadir’in hayatındaki bir muammadır. Bu altı ay süresince nerede ve kimlerle yaşadığı bilinmemektedir. Daha sonraki süreçte annesi ve babası meşhur olan küçük Nadir’e Türkiye’ye göç etmek üzere olan Ahtem Bey ve Aynıcemal Hanım sahip çıkarak onu Mukden’den bir Yahudi tüccarın vasıtasıyla Pekin’e getirttiler ve evlat edindiler. Kızları Reşide’nin artık bir de erkek kardeşi olmuştu. Nadir Devlet’in hayatta kalmasında ve başarılı bir bilim adamı olmasında bu ailenin

* Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, ismail.turkoglu@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2344-2157

(Yazının Geliş Tarihi/Received Date: 11.06.2021, Yazının Kabul Tarihi/Acceptance Date: 16.05.2021)

büyük rolü vardır. Aile kendi soyadlarından vazgeçerek Türkiye’de Devlet soyadını aldı. Böylece Nadir Bey’in kökleriyle bağının kopmamasını sağladılar.

II. Dünya Savaşı’nın sonunda Mao’nun Çin’de iktidarı eline geçirmesi üzerine Nadir Bey’in yeni ailesi Şanghay’a taşındı. Kızları Reşide’nin Türk elçiliğinde çalışan dostlarının yardımıyla Türkiye vizesi aldılar. Şanghay’dan 18 Ocak 1949’da yola çıkarak yetmiş günlük zorlu bir gemi yolculuğundan sonra 31 Mart 1949’da İstanbul’a vasil oldular. Geceyi Sirkeci’de bir otelde geçirdikten sonra, ertesi gün Ayaz İshaki’nin yardımıyla Fatih’in Çarşamba semtinde henüz tamamlanmamış ve inşaatı sürmekte olan bir daireye yerleştiler. Zorlu geçen birkaç aydan sonra kızları Reşide, Hamdullah Suphi Tanrıöver’in muvafakatiyle bir petrol şirketinde sekreterlik yapmaya başladı. Ekonomik durumlarını az da olsa düzelten aile Şişli’de bir apartmanın bodrum katına yerleşti. Okul çağına gelen Nadir Bey 1951’de Şişli 19 Mayıs İlkokulunda ilk eğitimine başladı ve 1956’da mezun oldu. Anne ve babasının *Milli Bayrak* gazetesinde çalışırken tanıştıkları Türkiye’nin yeni zenginlerinden Ahmet Veli Menger ve Türkiye’nin ilk petrol mühendislerinden olan Tatar asıllı Kemal Lokman’ın desteğiyle Özel Alman Lisesinin orta kısmına yazıldı. Burada okurken evlatlık olduğunu öğrendi ve kısa bir müddet bunalım geçirdi. Alman Lisesinin orta kısmını bitirdikten sonra yüksek kısmına devam edemedi. Ahmet Veli Menger, Nadir Devlet’in kendine evlatlık olarak verilmesini talep etti. Bu talep kabul edilmeyince desteğini kesti, Kemal Lokman’ın desteğini neden çektiği bilinmiyor. Muhtemelen o da Türkiye’nin en zengin Tatar’ının hilafına bir iş yapmaktan korkmuştur. Bu nedenle hem çalışıp hem de okuyabileceği Vefa Akşam Lisesine 1962’de kaydoldu. Bu yıllarda Çin’den Türkiye’ye göç etmiş muhacir Tatar aileleri aracılığıyla izini bulan annesi Rukiye Hanım ve kız kardeşi Feride’yle mektuplaşmaya başladı.

Vefa Akşam Lisesini 1967’de bitiren Nadir Devlet, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümüne kaydoldu. Fakültede okurken 1969’da Dilek Orakoğlu ile evlendi ve bu evliliğinden Giray ve Yulay adlarında iki oğlu oldu. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 1971’de mezun oldu. Nadir Devlet 1951’den itibaren ailesine yük olmamak, biraz da olsa eve katkı yapabilmek için gerek okul zamanında gerek tatillerde sürekli olarak değişik işlerde çalıştı. Düzenli çalışma hayatına babasının liseden sınıf arkadaşı olan Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat’ın desteğiyle 1963’de Millî Eğitim Bakanlığına bağlı *İslâm Ansiklopedisi*’nde tashih memuru olarak işe başladı. Bu yıllarda bir grup arkadaşıyla elle yazıp çoğalttıkları *Tukay Bülteni* adlı bir neşriyat da çıkarmaya başladılar. Merkezi Ankara’da bulunan ve İstanbul’da bir ofis açan Türk Kültürü Araştırma Enstitüsünden daha iyi bir teklif alınca ansiklopedideki işinden ayrılarak burada çalışmaya başladı. Müdürlüğünü hemşehrisi Prof. Dr. Ahmet Demir’in yaptığı bu enstitüde 1967-1972 yılları arasında sözlük tarama memuru olarak çalıştı. Bu tarihler arasında aynı zamanda Kazan Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği başkanlığını yürüttü. Derneğin yayın organı olan *Kazan* dergisini arkadaşlarıyla birlikte çıkardı.

Arkadaşı Ferit Agi’nin yardımıyla II. Dünya Savaşı’ndan sonra Amerika’nın Münih’te Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nde yaşayan etnik gruplara yönelik

olarak kurduğu Azatlık Radyosu Tatar-Başkurt Servisinde (RFE/RL Inc.) iş buldu ve 1972’de ailesi ile birlikte Münih’e taşındı. Burada 1972-1975 yılları arasında radyo programcısı olarak çalıştı. Burada çalışmak hem lisan hem de kaynaklara ulaşması açısından çok faydalı oldu. Almanca, İngilizce dillerini kâmileştirdiği gibi edebî olarak Tatarca yazmayı da burada öğrendi. Askerliğini yapmak için Münih’teki işini bırakarak Nisan 1975’te Türkiye’ye döndü. Askerliğini İzmir Bornova’daki 58. Er Eğitim Tümeni, 57. Topçu Er Eğitim Tugayı’nda kısa dönem olarak yaptı. Askerden sonra kısa bir müddet İstanbul’daki Ahmet Veli Menger Holdingde çalıştı. Ancak bu holdingde bir gelecek görmeyerek yeniden Münih’teki radyoya döndü. Azatlık Radyosunda çalışırken aynı zamanda 1976’da Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu’nun danışmanlığında başladığı *Rusya Türkleri’nin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)* isimli doktora tezini 1982’de tamamladı. Biraz ailesinin baskısı biraz da kendi isteğiyle yurda dönmek, akademisyen olarak çalışmak için çeşitli üniversitelere müracaatlar yapmaya başladı. Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Yıldız’ın daveti üzerine yüklü maaş aldığı Azatlık Radyosundaki işini bırakarak 1984’ün sonbaharında İstanbul’a döndü ve fakültenin tarih bölümünde çalışmaya başladı. Yurda döndükten sonra da bu radyoya sözleşmeli muhabir olarak her hafta Ahtem İbrahimof müstear adıyla Türkiye haberleri yapmayı 2020’ye kadar devam ettirdi. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bu dünyayı yakından bilen Prof. Dr. Nadir Devlet’e siyasetlerin ilgi ve teveccühü arttı. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Mesut Yılmaz kendisinden Sovyetler Birliği’nde yaşayan Türk soylu halklar hakkında sunumlar istediler. Çeşitli dergilerde ardı ardına makaleleri yayınlandı, günümüzde hâlâ önemli bir kaynak olan *Çağdaş Türkiler* isimli eseri neşredildi. Bu arada akademik kariyer basamaklarını da peş peşe çıkıyordu: 1986’da doçent, 1992’de profesör oldu. Başarıları yurt dışında da takdir edilmeye başlandı: Amerikan İlim Cemiyetleri Şurası ve Sosyal İlimler Araştırma Şurasının Sovyet Araştırmalarını Geliştirme ortak programı tarafından verilen bir yıllık bursu kazanarak Haziran 1989-Haziran 1990 tarihleri arasında Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Merkezinde misafir araştırmacı olarak çalıştı. Ağustos 1996-Ocak 1997 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri Wisconsin/Madison Üniversitesinin Tarih Bölümünde güz döneminde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Burada *İşgaller ve İmparatorluklar: Cengiz Han’dan Stalin’e Orta Asya ve İslâm ve Orta Asya’da İhtilal ve Reform* adlı dersleri verdi. Marmara Üniversitesi bünyesinde 1986’da kurulan Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezinin 1991’e kadar müdür yardımcılığını yaptı. SSCB Başkanı Gorbacov’un açıklık politikası sayesinde bir ilmî toplantı için 1990’da ilk defa Kazan’a gitti. Bu seyahat sırasında sadece mektuplardan tanıdığı kız kardeşi Feride’yi gördü. Kırk beş yıl sonra kız kardeşine kavuşmuştu. İki kardeşin tren garındaki kavuşmaları herkesi gözyaşına boğmuştu. Prof. Dr. Nadir Devlet bu tarihten itibaren ölene kadar zaman zaman kız kardeşine maddi yardımda bulundu. Feride Hanım’ın Rusya’daki emekli maaşıyla geçinmesi mümkün değildi. Abisinin desteğiyle emeklilik günlerini biraz da olsa rahat geçirmeye başlamıştı.

Dönemin Marmara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Orhan Oğuz, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız, Prof. Dr. İnci Enginün ve Prof. Dr. Nadir Devlet'in gayretleriyle TBMM'den 24 Ocak 1991'de Marmara Üniversitesi bünyesinde Türkiyat Araştırma Enstitüsünün kurulmasına dair kanun çıktı. Ancak üniversitenin idarecileri, Prof. Dr. Nadir Devlet'e hakkı olan müdürlük yerine müdür yardımcılığını uygun gördüler. Enstitünün müdür yardımcılığını 1997'ye kadar sürdürdü ve Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümündeki derslerine de devam etti. Enstitü Müdürü Prof. Dr. İnci Enginün'ün emekli olması üzerine 1997'de müdürlük makamına getirildi. Prof. Dr. Nadir Devlet'in gayretleriyle bu yıllarda yukarıda belirtilen merkez ve enstitü, önemli uluslararası toplantılar düzenledi: 18-20 Ekim 1986 tarihleri arasında düzenlenen "Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye Sempozyumu", 21-25 Ağustos 1989 tarihleri arasında yerli ve yabancı 150 kadar bilim insanının katılımıyla toplanan "V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi", 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde bulunan 14 değişik Türk bölgesinden 30 uzmanın katılımıyla gerçekleşen ve dünya Türkleri için ortak Latin harflerinin kullanılmasının öngörüldüğü "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" bunların en önemlileridir. Yine bu yıllarda İstanbul'daki Harp Akademilerinde 1997-2005 yıllar arasında Türk dünyasına yönelik dersler verdi. Türk Tarih Kurumunda 1995-2001 yılları arasında Kafkasya ve Karadeniz'in Kuzeyi Araştırmaları Kolu başkanı olarak vazife yaptı. Bu arada özel hayatında önemli bir değişiklik oldu ve iki oğlunun annesi Dilek Hanım'dan 1998'de ayrıldı ve 2001'de Beril Hanım ile evlendi.

Tarih Bölümü, Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hocalık ve idarecilik yaptığı Marmara Üniversitesinden 2001'de emekli oldu ve aynı yıl Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü başkanlığını yürütmeye başladı. Üniversitenin patronuyla anlaşmazlığa düştü ve 2007'de yıllık iznini kullanırken iş akdi feshedildi. Bir yıl kadar işsiz kaldıktan sonra 2008'de İstanbul Ticaret Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde çalışmaya başladı. Bu üniversitede beş yıl kadar çalıştı ve 2014'den itibaren Aydın Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde dersler vermeye başladı. Üniversitenin yaşadığı Ataşehir'e çok uzak olması ve dizlerindeki rahatsızlık dolayısıyla kendi isteğiyle buradaki görevinden 2019'da ayrıldı. Aydın Üniversitesi'nde çalışırken *İpek Yolunda Türkler* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), *A Quest For Independence: Voice of Tatars at Radio Liberty* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2020) gibi önemli eserlerini kaleme aldı. Vefatına kadar *Independent* gazetesinin Türkçe bölümüne haftalık yazılar yazıyordu. Nisan 2021'in sonlarına doğru rahatsızlanınca eşi Beril Devlet tarafından Ataşehir'deki özel bir hastaneye yatırıldı. Burada dokuz gün yoğun bakımda yattıktan sonra 30 Nisan 2021'de kanser hastalığı nedeniyle vefat etti.

Prof. Dr. Nadir Devlet, Türk Tarih Kurumu (1995-2001), Tatar Mirzalar Meclisi (1995- 2021), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (1993-2021), İLESAM (1986-

2021) gibi çeşitli bilimsel kurumların ve 1993'te seçildiği Tataristan İlimler Akademisinin de şeref üyesi idi. Yurt içinde ve dışında çıkan *Karadeniz Araştırmaları*, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, *-Tatarica*, *Tarih ve Medeniyet*, *Miras*, *Central Asian Survey*, *İdil-Ual Araştırmaları* gibi çeşitli dergilerin yazı kurulu üyeliklerini de yürütüyordu.

Yazı hayatına çok genç yaşta başlayan Prof. Dr. Nadir Devlet'in yurt içinde ve yurt dışındaki çeşitli dergilerde yayınlanmış yüzlerce makalesi ve kitap bölümünün yanı sıra otuzdan fazla müstakil eseri de bulunmaktadır. Bazı önemli eserleri şunlardır: *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1985) bu eser Kazan ve Bakü'de de neşredilmiştir, *Dünyada Türklük Araştırmaları ve Türkiye*, (İstanbul: Marmara Üniv. Yay. 1987), *Turkic Studies in the World and Turkey*, (İstanbul: Marmara Üniv. Yay. 1987), *İsmail Bey (Gaspıralı)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları 1988) bu eser Kazan ve Bakü'de de neşredilmiştir, *Çağdaş Türk Dünyası* (İstanbul: M.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları 1989), (haz.) *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* (İstanbul: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1992), *Çağdaş Türkler*, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi. Ek cilt (İstanbul: Çağ Yayınları 1993), *İdil-Ural Ekspedisyonu: Tatarlar-Başkırtlar-Çuvaşlar* (Ankara: M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları 1997), *1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk Tatarlarının Millet Meclisi -1917-1919)* (İstanbul: Ötüken Yayınları 1998) bu eser Kazan'da da neşredilmiştir, *İpek Yolu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu 1999), *Empires in Eurasia from Chingiz Khan to 20th Century* (İstanbul: Yeditepe Üniv. Yay. 2002), *Studies in the Politics, History and Culture of Turkic Peoples* (İstanbul: Yeditepe Üniv. Yay. 2005), *Yıraq könciğiştığı Tatar-Başkırtlarğa ni buldı?* (Kazan: Kazan Devlet Üniversitesi Yay. 2005), *Avrasya Fatih Cengiz Han* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2010), *Millet ile Sovyet Arasında: 1917 Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), *İsmail Gaspıralı: Unutturulan Türkçü İslâmcı Modernist* (İstanbul: Başlık Yayın Grubu, 2011), *İpek Yolunda Türkler* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018), *A Quest For Independence: Voice of Tatars at Radio Liberty* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2019), *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar* (İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları, 2020).

Kaynaklar:

G. Beril Devlet, *Bir Ömre Altı Hayat Sığdıran Nadir Devlet'in Yaşam Öyküsü*, İstanbul 2014. (Bu makalenin yazılmasında bu eserden bolca istifade edilmiştir.)

Nadir Devlet, *Rusya Mültecileri: Uzak Diasporaya Yayılan Tatarlar*, İstanbul 2020.

Nadir Devlet, *Yıraq könciğiştığı Tatar-Başkırtlarğa ni buldı?* Kazan 2005.

İsmail Türkoğlu (haz.), *Rokıye Deületkildi: Bir Tatar Hatınının açığı yazmıştı*, Kazan 2005.